

יהודי אפגניסטן - מבוא

"ירושלים היא בית-הכנסת של העולם"

(מולא יוסף גרג'י)

היהודים הקדומים

תולדותיהם של יהודי אפגניסטן שלובים במסורות אגדיות ובתיעוד ממקורות עבריים ומוסלמיים וכן בשרידים ארכיאולוגיים.

החוקה השבטית של השבטים האפגאנים - סונים לפי דתם - נקראת 'פוכטוואלי' והיא נהוגה לצד חוקי האיסלאם. היא כוללת חוקים המזכירים את החוקה המקראית, כמו בשיטת הענישה 'עין תחת עין', נישואים ושמירת הרכוש בתוך השבט, אין מבשלים גדי בחלב אימו ואין אוכלים בשר וחלב יחד, התנזרות ממגע גופני בתקופת המחזור של האישה שבסופה היא טובלת בנהר. זקנות השבט מדליקות נר ביום שישי בערב. נר כי יכבה תמות נפש באותה שנה. יש שראו אצלם סימנים של פיאות ובגד דמוי ארבע כנפות. הם נוהגים לשלח שער לעזאזל המדברה בימי מגיפות והם עולים לרגל למקדשים בראשי ההרים. דמיון חיצוני רב קיים ביניהם לבין הטיפוס היהודי. הם גבוהים מסביבתם, תווי פניהם יהודיים, אפיהם ארוכים ופניהם עטורות זקן ופיאות לחיים. בחלק מן השבטים יש בעלי שער צהבהב, או אדמדם, עיניים תכולות, גבות עבותות ופנים מוארכים¹.

מספר הנוסע אפרים ניימרק:

האפגאנים המה מוסלמים סונים, לא שיעים, ולבד מזה יתייחסו מלכיהם על שבט בנימין. ועוד הגדות רבות בין העם, כי ישנם באפגניסטן התיכונה יושבי אוהלים המאמינים כי אם יבשלו בשר בחלב ימותו כל הצאן, כי ישנם אשר יניחו פאת ראשיהם - - ישנם אשר ילבשו מין מלבוש הדומה לציצית, מכל להוכיח כי מזרע היהודים המה².

¹ יהושע, מנדחי ישראל עמ' 25-17. צוות של הטלוויזיה הקנדית העורך תוכנית על השבטים האובדים באפגניסטן ריאיון אותי ביוני 1997 על המסורות הללו. הם סיפרו כי בביקורם לאחרונה בקרב שבטי הפושטו בפקיסטן ובאפגניסטן הם מצאו דמיון רב בין הפושטונים לבין הגזע היהודי. לדברי אחד מהם אם תלביש להם בגד של חסידים לא תימצא הבדל בינם לבין חסיד. בשנת 1995 פגשתי אפגאני משבטי הפושטו בעיר טשקנט שבאוזבקיסטן. הוא אישר את המסורות הללו של העם האפגאני, אך לא מצא כל קשר נפשי או לאומי בין השבטים שלו לבין העם היהודי ומדינת ישראל.

² ניימרק, מסע, עמ' צח-צט.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

הבריטים וסוכניהם באזור הרבו לכתוב על השבטים הללו. רופא צבאי בריטי בשם W. BELLEW H. שימש באמצע המאה התשע-עשרה רופא של בית המלוכה האפגאני בקאנדהאר (הבירה שקדמה לקאבול). הוא מילא שליחויות מודיעיניות בנוסף לתפקידו כרופא מלכותי ואת רשמיו הוא העלה בשורה של ספרים. בית המלוכה האפגאני פתח בפניו את הספרייה ואת הארכיב המלכותי והוא עיין בשנת 1857 בחמישה ספרים הכתובים פרסית ושניים בפושתו מן השנים 1605-1783 הסוקרים את תולדות השבטים האפגאניים, שראשיתם לפי ספרים אלה בגלות נבוכדנצר. לדידו, איזה עניין יש לעם אמיץ כמו העם האפגאני לבחור דווקא באומה הבזויה היהודית כבית היוצר של האומה האפגאנית אלמלא היה בסיס היסטורי איתן למסורת הזאת.³

נותרו כמה שאלות שאין להן עדיין מענה:

1. האם היהודים בימי הביניים ובעת החדשה שחיו באזור הם צאצאים ישירים של היהודים הקדומים באזור?
2. האם העם האפגאני הוא אמנם בן לשבטי ישראל האובדים, שלימים קיבל את דת האיסלאם ואבד ליהדות?
3. האם יהודי אפגניסטן הם רק תולדה של תנועות הגירה מאחרות?

היהודים בימי הביניים

מקורות עבריים

ככל שאנו מתקרבים לתקופה המוסלמית באזור אנו מוצאים תיעוד, בעיקר מן המאה השמינית ואילך, על ההתיישבות היהודית בח'וראסאן - ארץ השמש - כיום בצפון-מזרח איראן ובצפון-מערב אפגניסטן והכוללת חלקים מתורכמניסטן ומאוזבקיסטן בימינו. לפי מקורות עבריים מימי הביניים (מאות שמינית – שתים-עשרה) יהודים התיישבו בעיקר בערים מרב (מארי בימינו), באלך, גאזני, הראת, נישאפור, סמרקנד, בוכארה ונאת המדבר של ח'ורזום (חיווה ואורגנץ'). בעקבות גילויים ארכיאולוגיים נמצאו עדויות ליישוב יהודי גם בח'וש האק (אדמה טובה).

במקורות השונים מאוזכרת ח'וראסאן כ'ערב השנייה' והמושבה של בצרה⁴, כינויים המלמדים על הגירה של סוחרים יהודים מבבל לאזור זה, שהיה על דרך המשי. הפרשנות של ימי הביניים,

³ ראה בלוו, שבטים, עמ' 46 ואילך וכן נאמט אוללא, קורות האפגאנים.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

רבנית וקראית, מאזכרת במאה התשיעית את האזור הזה כמקום גלותם של 'עשרת השבטים' (המחבר הקראי דניאל בן משה אל-קומיסי, שמוצאו מקומיס שבח'וראסאן, משתמש בכינוי 'כל מדינות (ערי) כוראסן' בפירושו לדניאל יא, לו, לט; זכריה ו, ח). כך גם רבי משה אבן-עזרא בפירושו למלכים ב יז, ו; ודברי הימים א ה, כו. כך יפת בן עלי, יהודה בן בלעם, תנחום ירושלמי (מאה שלוש-עשרה). רב סעדיה גאון מתייחס לגלות אשור בהקשר לאזור הזה. בל נשכח גם את הפלוגתא החריפה שלו עם חיוי הבלכי, שמוצאו היה מן העיר באלך שבח'וראסאן, ששים שנה לאחר מותו של חיווי שהשפעתו על נאמניו הייתה עדיין שרירה וקיימת⁴. כך גם רבי משה אבן-עזרא בפירושו למלכים ב יז, ו; ודברי הימים א ה, כו. ראויים לציון הבלדי המנהג בין בבל לבין וארץ-ישראל לח'וראסאן. הם נידונים בספרות השו"ת⁵ גם במנהגי הקראים היו הבלדים בין ח'וראסאן שהיו בה כיתות הרבה לבין בבל.

הנוסע הנודע בנימין מטודלה בן המאה השתים-עשרה מספר ערב הפלישה המונגולית: "גזנה העיר הגדולה שעל נהר גוזן ובה כמו פ' [שמונים] אלף מישראל"⁶. אין ספק שהמספר הוא מוגזם לעיר יהודית בימי הביניים, אולם הוא משמש אינדיקציה שמדובר בקהילה יהודית גדולה שחייתה ופעלה בימיו באזור הזה. הנוסע ששון חי לבית קשתיאל שהגיע לאזור חמש מאות שנה יותר מאוחר (1700) למטרות מסחר והתגלגל לעיר באלך, שבה שהה כמה שנים קשות ולא מצא בה ספרים וחברים⁷.

עדויות בכתב

העדות הקדומה של הלשון הפרסית החדשה מן המאה השמינית נמצאה בפרסית-יהודית (באותיות עבריות) בגניזה הקאהירית (כיום במוזיאון הבריטי). כתובות עבריות קדומות נמצאו על גלוסקמאות, כנראה מן המאות 5-7, בביראם-עלי שבתורכמניסטן, כ-25 ק"מ מזרחית למרב. א' קלבן פיענח אותן כך "יעקב", "יוסף בר-יעקב" ו"אשר בר" על דרך המשי במקום הידוע כטאנג-י אזאו (בין הראת לקאבול) נמצאו שלוש כתובות סלע בפרסית יהודית באותיות עבריות מזרחיות, כנראה מן השנים 752-753. בפירוזקו-ג'אם בחבל הגור נתגלה בית קברות קדום שראשיתו בשנת 1324 לשטרות (20 בדצמבר 1012) וסופו במצבה של ראש הקהילה דויד שאה, שהלך לעולמו בראשון בשבת, ה' באלול 1557 לשטרות (19.8.1249) - 27 שנים לאחר הפלישה המונגולית לאזור. עד כה נודע על 88 מצבות הכתובות בעברית

⁴ ראה על כך אצל יהושע, מנדחי ישראל, עמ' 43-45.

⁵ אסף, תשובות הגאונים, ס' קיג; פריימן, קידושין עמ' יט.

מטודלה, מסעות, עמ' נד

⁷ קשתיאל, מסעות, עמ' 470.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

ובפרסית-יהודית. לא נמצאו מצבות המוקדשות לנשים ולילדים ואף לא לפשוטי הקהילה. המצבות מנציחות את מעמד הממלכתי, הרבני, החברתי, הכלכלי והציבורי של הנקברים. מנהג זה של קבורת נשים וילדים ללא מצבה רווח בעיר הראת גם בעת החדשה. תופעת הערצת קדושים לא רווחה בחבל ארץ זה. המצבות נושאות תארים הידועים לנו מבבל והמעידים על עולם תורני שדמה לחיים היהודיים בבבל, כמו: אלוף, ראש הסדרנות, ריש סידרא, חכם, מלמד, ראש הכנסה, ראש הקהל, עזרת הקהל, נשיא, זקן וישיש (במובן של נשוא פנים), פוקד, פקיד הסוחרים, תגר, מערוף במלך (פונקציות כלכליות ומדיניות וכמובן איזכור של כהנים ולווים, המעיד אולי שמוצאם הוא מגלויות מאוחרות יותר.

מצבה מיוחדת במינה היא מצבתו של השר והטפסר משה בן אפרים בצלאל, שכנראה הוצא להורג ביום א' באדר ה'קכ"ה (25.1.1345). התקופה היא ערב עלייתו לשלטון של המלך העריץ תימור לנג. התרבות הרוחנית והתרבות החומרית העולים מן המצבה המפוארת הזאת מלמדת שבתקופה הזו עדיין היו חיים יהודים עשירים, אולם המצב השתנה בסמוך למועד זה, כנראה לאחר עלייתו לשלטון של תימור לנג ('איש הברזל הפיסח') - 1370 - 1405. תימור היה מוסלם קנאי ונקט יחס נוקשה לגבי כל מי שאינו בן דתו. הוא ערך בהם פרעות והרים של גולגולות היו סימן ההיכר של פעילותו חסרת הרחמים. מה עלה בגורל הקהילה לאחר מועד זה - לא נדע. ברור לנו שהקהילה שרדה עוד חצי יובל שנים לפחות לאחר הכיבוש המונגולי. האם היהודים הושמדו בגלי פרעות, או התאסלמו בעל כורחם או ברחו על נפשם אל מזרח אפגניסטן, התבוללו בקרב השבטים הנוודים וכך יצרו את המיתוס הקדום לגבי ראשיתו של העם האפגאני או עקרו מחוץ לאזור בתוך משולש ההישרדות, שעליו נעמוד בהמשך, או אף הצפינו אל ארץ הכוזרים, שאיתם היה להם מגע ומסחר. יהודים אלה אף הרחיקו בענייני מסחרם עד לפאתי ספרד שבמערב ואף נפגשו עם ר' חיסדאי איבן שפרוט וסיפרו לו על דבר מדינת הכוזרים. האם חלק מן ההשערות באשר לגורל היהודים הקדומים יש להן בסיס זאת לא נדע עד שיתגלו עדויות חדשות המאששות או דוחות אותן⁸.

עדויות מוסלמיות

מקורות מוסלמיים מן המאות השביעית-שמינית מאזכרים את היהודים של מרכז אסיה. עומר השני (717-720) מוציא צו לבני ח'וראסאן, 'שלא להרוס בתי-כנסת, אך לא לאפשר בנייתם של בתי-כנסת חדשים'. צו זה מוכיח בעליל שיהודים חיו ופעלו באזור קודם האיסלאם. במאה השמינית מוזכר ר' עקיבא רבה של מרב שהיה ממונה על גביית המיסים בעיר מיהודים ומדתות

⁸ ראה יהושע, מנדחי ישראל, עמ' 54-73, 82-85

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

אחרות, אך מוסלמים היו פטורים מרוב המיסים. אבן ח'רדאד'בה⁹ מספר על הסוחרים היהודים הראד'אניים על דרך המשי, שהם דוברים פרסית, יוונית, ערבית, פרנקית, ספרדית וסלאבית. הם יוצאים מסין, עוברים את מרכז אסיה ומגיעים עד לארצות המערב בקצה אירופה. שורה של מלומדים יהודים בני המאה השמינית והתשיעית מוזכרים בספרות המוסלמית כבני ח'וראסאן. הגיאוגרף אל-מוקדסי מספר על קיומם של יהודים באזור לצד נוצרים ואמגושים. מקורות מוסלמיים מתייחסים ליהודי גזני שהיו סוכני עסקים של הסולטאן מחמוד מגזני.

העת החדשה

משולש ההשרדות של היהודים במרכז אסיה

יהודי אפגניסטן בעת החדשה הם תוצאה בעיקר של הגירות חרום של יהודים מן המדינות השכנות. ח'וראסאן (שבתוכה נמצא חלקה המערבי של אפגניסטן) דומה למשולש שווה-שוקיים, שבקודקודו המדינות המוסלמיות של מרכז אסיה - אוזבקיסטאן, תג'יקיסטאן ותורכמניסטאן – בצלעו הימנית נמצאת אפגניסטן ובצלעו השמאלית נמצאת איראן ובקודקוד ערי בוכרה. כשאנוסי משהד באיראן נרדפו על אמונתם מידי קנאים שיעית הם בורחים על נפשם אל אפגניסטן הסונית ומוצאים מקלט בעיר הראת. יהודים שנרדפו בצלע אחד של המשולש האמור חיפשו מקלט לילה בצלע אחרת עד יעבור זעם. בנימין השני, לעומת זאת, מספר על קאבול (בסביבות שנת 1850) שבה מעט יהודים, שכולם באו מבוכארה¹⁰. מצד אחר, יהודים מבלאך מוצאים מקלט בבוכארה ומחזקים את יישובה. כשאנוסי משהד באיראן נרדפים על אמונתם במדינה קנאית שיעית בשנת 1841 הם בורחים אל אפגניסטן הסונית ומוצאים מקלט בעיר הראת. הם משנים את אורחותיה של הקהילה הקדומה הזעירה והמדולדלת שהייתה במקום ומעלים אותה בכמה דרגות¹¹. להלן נתייחס לשני גלי הגירה לאפגניסטן בעת החדשה, שהשפעתם הייתה בעלת משמעות מיוחדת:

אנוסי משהד מוצאים מקלט באפגניסטן

⁹ בספרו 'כתאב אל-מסאליכ ואל ממליכ (ספר הנתיבות והממלכות). מובא אצל דינור: ישראל בגולה, א(1), עמ' 366-367.

¹⁰ בנימין השני, עמ' 68-69.

¹¹ ראה בהרחבה בספרי יהושע, מנדחי ישראל.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

ביום י"ב בניסן תקצ"ט (26 במארס 1839), ימים אחדים לפני חג הפסח, חל יום אבל ה'עשורא' של השיעים (10 בחודש מוחרם 1255 להג'רה). באותו יום טפלו על יהודי משהד (הנמצאת בצפון מזרח איראן) ששחטו כלב וייחסו אותו לריזא עלי הקדוש לשיעים. ההמונים שהגיעו גם מן הכפרים הסמוכים למסגד המרכזי יצאו בהמוניהם אל הגטו היהודי, רצחו 36 יהודים ופצעו רבים. רכושם של היהודים נבזז וכמה מבנות הקהילה נחטפו. התנאי להפסקת הפוגרום היה המרת דתם של היהודים לאלתר. המרת הדת גם אילצה את המוסלמים להחזיר את רכושם של היהודים.

על גבי כריכת סידור להושע רבה כוהנא רשם אחד האנוסים את קורות הפוגרום בדברים הבאים:

בשנת התקצ"ט סועפים [כינוי לשיעים] העלילו עלילה על היהודים.

ביום יב' בניסן התפרצו הגויים לבתי היהודים; 32 יהודים הרגו ואת הנותרים עשו מומר בכוח - לולא הסכימו להתאסלם היו הורגים את כולם, ישראלים, דיינים, כהנים, רבנים ולויים. בהכרח אמרו כולם: לא אלאהא אלא אלה. עתה שום תקוה אין לנו אלא אם כן: ראשית, ירחם עלינו אלוהים; שנית, במהרה בימינו יבוא המלך המשיח; ושלישית יבואו האנגלים ויגאלו אותנו מצרותינו והקב"ה ברחמיו יאיר אלינו את פניו ויגאל אותנו מגלות ישמעאל הזאת.

התעודה מלמדת על האוריינטאציה הבריטית של הקהילה. רבים מבני העדה שימשו סוכנים של הבריטים באזור ולימים הבריטים אכן חשו לעזרת הקהילה כפי שנראה בהמשך. שנה לאחר אינוסם, כשנרגעו הרוחות, החל גל בריחה של אנוסים לערי בוכארה ובעיקר לעיר הראת באפגניסטן, הסמוכה יחסית. כאלפיים פליטים נתקבלו בברכה במדינות הסוניות שתיעבו את השיעים. במקומם החדש יכלו לחזור ליהדות שלימה. שבע-עשרה שנה יותר מאוחר נכבשה העיר הראת על-ידי האיראנים והאנוסים שמרדו באיסלאם השיעי מגורשים למחנה ריכוז ליד העיר משהד. רק איום בריטי לפלישה לעיר הנמל בושר אילצה את האיראנים לסגת מהראת ולאפשר למגורשים לחזור לעיר הראת. עשרות רבות מתו והיו שחזרו לחיק האיסלם והצילו את עורם.

בין הבאים להראת היו בני משפחת גרג'י, שהנהיגו את הקהילה ועשו רבות למען מעמדה החברתי והרוחני. המהגרים החדשים, שהיו אמידים יותר ובעלי פתיחות כלכלית וחברתית נתנו את הטון בקהילה לאורך כל השנים עד לעלייתה של הקהילה בארץ.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

יהודים בוכרים מוצאים מקלט באפגניסטן

רבים מיהודי בוכרה היו אמידים. הם עסקו בסחר כותנה, פרוות, בנקאות וייבוא וייצוא. המהפיכה הבולשביקית פגעה בהם קשות. הם נותקו מארץ-ישראל, שבה ייסדו את שכונת הבוכרים המפוארת באותם ימים. הם נאלצו לחסל את עסקיהם ולהסתיר את רכושם לאחר שהמשטר הסובייטי ניסה לאתר את הרכוש ולהשתלט עליו. היהודים נאלצו לצאת לחיי עבודה בחקלאות, בתעשייה ובמכרות - עבודות שהיו רחוקות מהם. הכלכלה החדשה של לנין בשנות השלושים הבטיחה לזמן מה סחר חופשי. היא גרמה לכך שהיהודים חשפו את רכושם הנסתר. עד מהרה השלטונות החלו להחרים את הרכוש. באין ברירה הם גונבים את הגבול לאיראן או לאפגניסטן, בתקווה ששהייתם תהיה קצרה ובסופו של דבר יקבלו סרטיפיקטים ויוכלו לעלות לארץ-ישראל. רבים מן הפליטים נתפסו בגבול והוחזרו אל הסכנות שארכו להם כברית המועצות האסייתית.

רבים מהיהודים הבוכרים, המוערכים ב-1,500 פליטים, הגיעו עם רכושם לאפגניסטן שכלל חפצי ערך יקרים, יהלומים וזהב. הם החלו עוסקים במסחר בקנה מידה משמעותי. רבים מהם נעזרו בסיוע שהגישו להם יהודי אפגניסטן ויהודים בוכרים שהגיעו לאפגניסטן בתקופות קודמות. עזרה זאת מנעה לא פעם את גירושם של היהודים הבוכריים¹² בתהליך ששארך שנים והיה כרוך בסבל וביסורים קיבלו היהודים הבוכרים סרטיפיקטים ורבים מן היהודים הבוכרים הגיעו לארץ¹³

בואם של היהודים הבוכריים לאפגניסטן חולל מהפיכה חברתית ותרבותית בחייהם של יהודי אפגניסטן. נתקיימו נישואים בין שתי העדות ומנהגים נחשלים שהיו מקובלים אצל יהודי אפגניסטן פסקו. למשל, המנהג לארס תינוקות ומניעת הזכות מצעירים וצעירות¹⁴ לבחור לעצמם את בן זוגם לחיים. תופעת ריבוי נשים הוסיפה לרווח באפגניסטן. חג'י משה אהרן שהיה עשיר מופלג הוסיף אישה בוכרית על שלוש נשותיו מתוך הזדהות עם הקהילה הבוכרית. רבנים בוכריים נקלטו מייד בשל הקירבה הלשונית והתרבותית ויהודי אפגניסטן התענגו על דרשות השבת שעסקו בפרשת השבוע.

רדיפת יהודי אפגניסטן על-ידי נאצים ועוזריהם

¹² ראה על כך בהרחבה בספרו של מישאל, אפגניסטן.
¹³ ראה אשרוב, בוכרים; א' עמנואלי, 'למצב פליטי בוכרה', דבר, כ"ד בשבט תרצ"ו (17 בפברואר

(1936) וראה בהרחבה בנדהי ישראל, עמ' 184-188.

שבתאי, ראיון; קשאני, ראיון.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

הפעילות הגרמנית באזור היא ארוכת שנים. שורשיה נעוצים כבר בימי הרייך השני, הרפובליקה של ויימר והרייך השלישי הנאצי. החדירה הגרמנית לארץ-ישראל הייתה באיצטלה של טמפלרים, שמניעיהם דתיים. החדירה לאזור שאנו עוסקים בו הייתה באיצטלה של סיוע הומאני למדינות נחשלות. במלחמת העולם הראשונה ובמלחמת העולם השנייה מניעיהם של הגרמנים היו זהים. הם ביקשו להשתלט על חומרי גלם, כגון, נפט ומחצבים וכן כדי לעודד מהומות על הגבול הדרומי, שבו שלטו הבריטים ועל הגבול הצפוני, שבו שלטו הרוסים ובכך לאלץ את שתי המעצמות היריבות לרתק כוחות גדולים שיועברו מאירופה לחזית האסייתית. כל זאת בסיוע של 600 סוכנים גרמנים שהוכשרו למשימת בברלין וחלקם אף התאסלמו למראית עין כדי לרצות חוגים איסלאמיים באפגניסטן ובאיראן. הם חימשו את הצבא האפגאני והכשירו אותו, כך עשו עם המשטרה האפגאנית ובנו יחידה לתפקידים מיוחדים שעקבה אחר פעולותיהם של זרים, שגרירויות ומשתפי פעולה מקומיים. דור שלם של חניכים, שלמדו במוסדות גרמניים באפגניסטן ובגרמניה, היו בעלי אוריינטאציה נאצית ומילאו תפקידי מפתח בשלטון. הם היו עושי-דברם של הסוכנים הנאצים שהשתמשו בהם כמרינוטות. הנאצים לא שכחו את היהודים. באמצעות אנשי השררה המקומיים הם החלו לרדוף את היהודים. תהליך שנוהל על-ידי הגרמנים עד אוגוסט 1941, שנה שבה כבשו הרוסים והבריטים את איראן ואילצו את האפגאנים לשלוח למחנות הסגר בהודו את הסוכנים הנאצים. עושי דברם של הנאצים המשיכו לפעול נגד היהודים עד לעלייתם לארץ. שיטת הרדיפה תאמה את שיטתם באירופה:

בשלב ראשון נגזרו גזרות כלכליות והיהודים נושלו מפרנסותיהם;

בשלב השני נותקו היהודים ממקומות מושבם ורוכזו בכמה נקודות מפתח שהבטיחו לנאצים שליטה מלאה על היהודים.

בשלב השלישי היה אמור להיות מחנות עבודה והשמדה. הפלישה הבריטית-רוסית לאיראן מנעה את השלב השלישי. הפגיעה בפרנסותיהם של היהודים המיטה עליהם מכת מוות. היהודים ששלטו על עיקר ענפי הייצוא של המדינה - פרוות קאראקול, שטיחים ופירות יבשים. 40% מהכנסות המדינה האפגאנית מקורם היה בייצוא. היהודים אכלו את חסכוניהם ורבים הגיעו לפת לחם.

בערים שונות החלו פגיעות פיזיות ביהודים. יהודים הואשמו בריגול לטובת בריטניה ורוסיה. הגטו היהודי בבאלך נהרס ועל חורבותיו נסללו כבישים חדשים. היהודים נשלחו לגור מתחת לכיפת השמים בחום הנורא ובקור העז של האזור. באופן ציני הציעה הממשלה שילדי היהודים ונשותיהם יועברו לבתי מוסלמים, כביכול מתוך רצון הומאני להקל על היהודים.

המופתי הירושלמי חאג' אמין אל-חוסייני עבר ממקום למקום והוסיף שמן למדורה. אם לא די בכך, גם הסוחרים היהודים בקאבול שראו ביהודים הבוכרים מתחרים שיסו את ההמונים נגד

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

היהודים בעלילות שווא. היהודים הואשמו בחטיפת ילדי מוסלמים; יהודים הואשמו שהם מחרפים את דתו של מוחמד. יהודים הוכו. במקרה אחד חתמו 300 מוסלמים על עצומה הדורשת סקילתו של צעיר יהודי. בהזדמנות אחרת נפצעו עשרות יהודים בקאבול מבלי שהוגשה להם עזרה רפואי. היהודים הואשמו שהם מפתים מוסלמים לצרוך יין ושיכר האסורים על-פי האיסלאם. ביום 30 בנובמבר 1944 נעצרו 46 יהודים בעוון אחזקת יין, ששימש אותם לקידוש. לאחר תשלום שלמונים כבדים הסכימו השלטונות לגזור עליהם מאסר של חמש שנים. צו גיוס הוטל על היהודים. מי ששילם 2,000 רופיות קיבל פטור. למי שלא היה כסף הוא נאלץ לשרת שנתיים בצבא ובזמן זה לנקות את בורות השופכין ולטאטא את רחובות העיר. שיעים בעיר הראת האשימו את היהודים שהם מטמאים את המים ואת המזון. לא חלף יום מבלי שיהודים נפגעו בדרך זאת או אחרת. על לא עוול בכפם הושלכו לכלא האכזרי של קאבול. יש שלא יצאו משם חיים. באותם ימים עדיין רווחו באפגניסטן עונשים של כריתת איברים בפומבי והשלכתם לשמן רותח.

האוריינטאציה הנאצית של האפגאנים סגרה בפניה את כל שוקי העולם ולא היה דורש לסחורתם של האפגאנים גם בתום המלחמה. רעב כבד התחולל באפגניסטן. רבים מיהודי הראת, למשל, הפכו לקבצנים. היהודים מכרו באפס מחיר את כל מטלטליהם כדי להביא לחם לביתם. יהודי אפגניסטן פנו בתחנונים אל המוסדות הלאומיים וביקשו להעלות אותם לארץ כדי למנוע אסון כבד של אובדן הקהילה. פעילי העדה בארץ שביקשו לסייע לאחיהם הנרדפים נשלחו לבתייהם בטענות קש. לבקשת עזרה להעלאתם ארצה לא היה הד אצל פקידי המוסדות הלאומיים.

בחודשים ינואר-מארס 1946 פעלה ועדת החקירה האנגלו אמריקאית. יהודי המזרח העמידו את ועדת החקירה על מצבם העגום של יהודי המזרח. המצב באפגניסטן מתואר במלים אלה:

משטר בלהות של ימי הביניים בכל מוראותיו. אלפי יהודים נשללת מהם זכות אלימנטרית לחיות בגיטו... כאן תחזור ועדת החקירה אלף שנה אחורנית ותשמע באוזניה עלילות דם, פשוטן כמשמען על היהודים, שמות גנאי מעליבים, התנפלויות מזוינות עליהם, שוד בתייהם, החרמת רכושם, שלילת זכויותיהם, ערעור עמדותיהם הכלכליות, חסרון פרנסה איום, רעב מפיל חללים וכבוד יהודי נדרס על כל צעד ושעל על-ידי ממשלה עצמאית שהסירה את מסווה הבושה מעל פניה ומוסר כליות אינו מציק לה כלל¹⁵.

¹⁵ יהושע, יהודי אפגניסטן, עמ' 238.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

מאות יהודים מגיעים לקאבול ומשם הם מנסים מחוסר ברירה לגנוב את הגבול להודו בתקווה שמשם יוכלו לעלות לארץ ולהגיע למנוחה והנחלה. הודו הייתה באותם ימים בעיצומו של המאבק בין ההינדים למוסלמים, שהסתיים בחלוקת המדינה ובהקמת פקיסטן המוסלמית. למרות המאבק העקוב מדם בהודו הם מוצאים זמן כדי למנוע את שהייתם של היהודים בהודו. משמעותו של צעד זה הייתה גירוש היהודים אל אפגניסטן והשמדתם על-ידי האפגאנים. מצבם הרפואי של הפליטים היה כבי רע. הקהילה בהודו עשתה כמיטב יכולתה כדי לעזור להם. בדרכם להודו היו שאיבדו את מאור עיניהם, נשים הפילו ולדותיהן וילד בן שנתיים נפח את נשמתו בנסיעה הקשה על גבי משאיות.

מוסדות היישוב ידעו על מצבם הקשה של מאות הפליטים בהודו אך שום דבר לא בער אצלם. באותו זמן פעלו להעלאתם של העקורים באירופה שמצבם הפיזי היה קשה, אך לא נשקפה להם סכנת חיים מיידית ואילו ליהודים באפגניסטן ולפליטים בהודו הסכנה הייתה מוחשית ביותר. נראה שלקחי השואה עדיין לא נלמדו אצל פקידי הסוכנות. באופן ציני הוציאה הסוכנות 5 סרטיפיקטים בלבד ליהודים אלה כדי לזרות חול בעיניהם. פעילי העדה בארץ שהבחינו באפלייה כותבים לאנשי הסוכנות "אין אנו חושבים שמצבם של האומללים האלה [פליטי אפגניסטן בהודו] הוא פחות מחריד ומזעזע מצב אחינו במחנות אירופה"¹⁶. במכתבם לגולדה מאירסון (מאיר), מנהלת המחלקה המדינית באותם ימים הם כותבים:

הגלות והרדיפות פוגעים בנו לא פחות מיהודי פולניה וארצות אירופה האחרות. אנו מבקשים מן הסוכנות ומהמוסדות העליונים בעלי היכולת לא להפלות אותנו מיתר אחינו סובלי הרדיפות ולאפשר להעלות את אחינו הנ"ל בכל האמצעים, כי נוסף להצלת אחינו, הרי עולים אלה יביאו תועלת רבה לבנין והתיישבות ארצנו, כי הם אנשים צעירים, בעלי יזמה והכרה לאומית-ציונית. אנא אל תשיבו את פנינו ריקם כי זו שאלת חיים ומות חס ושלום ואל יקבלו המוסדות שלנו את האחריות לגורלם המר באם בקשתנו לא תתמלא¹⁷.

קבוצה של פליטים שנמצאה אותה שעה בפישאוואר גורשה מעבר לגבול האפגאני בעיצומו של החורף הקשה בעונה זאת של שלגים [14 בינואר 1947]. הטמפרטורה ירדה למינוס 10 מעלות. המגורשים נותרו ללא מזון וללא לבוש. עד הרגע האחרון תקוותם הייתה שהסוכנות תפעל לדחיית הגירוש. עד כדי כך הקפידו השלטונות על הגירוש, שאחד הפליטים שישב 'שבעה'

¹⁶ ראה מכתבו של מזכיר מחלקת העלייה לארגון עולי אפגניסטן מיום ט באדר ב תש"ו (12)

במארס 1946 - ארכיון ציוני מרכזי 6/1431 S)

¹⁷ מכתב מיום ו בשבט תש"ז (27 בינואר 1947), אצ"מ 5246 S 25.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

על אשתו גורש הוא וילדיו בשבוע האבל. יש לשער שההקפדה היתרה על הצו נבעה מכך שהמגרשים היו מוסלמים. יש לשער שגם הבריטים בהודו לא ששו שיהודים אלה יגיעו בסופו של דבר לארץ-ישראל. על אף עצמאותה של הודו עדיין בשלב זה היה לבריטים מה לומר כאן.

אהבת ציון וציונות

אידיאולוגיה ציונית במשנתו של מולא יוסף גרג'י

משאת נפשו של היהודי האפגאני הייתה תמיד 'ירושלים' - מונח שחבק בתוכו את ארץ-ישראל כולה. כשדיבר על עלייה לירושלים הוא התכוון לארץ-ישראל כולה, אך את ירושלים עצמה העלה על ראש שמחתו ואהבתו. המחשבה על ירושלים ינקה את כוחותיה משני קטבים מנוגדים:

א. כוח המשיכה של ארץ-ישראל ;

ב. כוח הדחיפה של גולה מרה ומענה.

הזיקה לירושלים במשנתו של מולא יוסף גרג'י היא דתית-מיסטית, בנויה על גימטריות. עולים לירושלים מתוך רצון לחסוך 40 שנה של גלגולי מחילות המוטלים על בני הגולה. עם זאת, גישתו לארץ-ישראל היא ריאלית והוא מדע לקשיים הקיימים בארץ-ישראל. דווקא מתוך הסבל והמחסור בארץ ישראל והסכנות האורבות מפני האויבים בגוף [=ערבים] ואויבים בנפש [=מיסיונרים שפעלו בזמנו בארץ] אדם מזכך את נפשו והוא מלא תחינה וקרוב לאלוהיו. משפחת גרג'י לא רק דרשה אלא גם קיימה בעצמה את מצוות העלייה לארץ. הוא נולד בעיר הראת שבאפגניסטן בשנת תרכ"ט (1869) ועלה לארץ-ישראל בשנת תרע"א (1911). הוא שימש רועה רוחני של יהודי בוכרה ואפגניסטן בירושלים והרביץ תורה בתלמוד תורה 'בני-ציון' בשכונת הבוכרים בירושלים, שבה נודע כדרשן, חזן, מוהל ושוחט. באמצעות פירושו לתהלים, שנדפס בירושלים והגיע לגולה הוא העביר את מסריו אל הקהילה שהונהגה על-ידי אחיו מולא אשר.

רבני משפחת גרג'י שגם בלטו כמנהיגי העדה וכמחנכי לא חדלו לרגע מלחנך את הכלל ואת הפרט לשיר את 'ירושלים'. מידי יום קראו בני העדה בבית הכנסת לאחר תפילת שחרית פעמיים את ספר תהלים כולו שמניין פרקיו הוא פעמיים ק"ן (=150) כמניין כפ"ר (=300).

מולא יוסף גרג'י חיבר פירוש לספר תהלים¹⁸ ודרך פירושו הוא הכניס את אהבתו העמוקה לירושלים וארץ-ישראל והרבה לדבר בשבחיה של הארץ. בפירושו לפרק קיז, למשל, הוא מונה חמש-עשרה מעלות לארץ-ישראל לעומת הגולה.

יתרונותיה של ארץ-ישראל הם:

¹⁸ יוסף מלמד גרג'י, ספר תהלים - עדות ביהוסף, ירושלים תרפ"ו. נדפס מחדש על-ידי בן המחבר בנימין גרג'י ירושלים תשל"ב.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

- א. דתיים מיסטיים; - הסבל והמחסור מחזקים את האמונה באל
- ב. ארץ-ישראל היא מרכז רוחני ליהדות;
- ג. אקלימה של ארץ-ישראל הוא בעל יתרונות לעומת הגולה;
- ד. המזון בארץ-ישראל משובח מן המזון בגולה;
- ה. מי שמוותר על המסחר בגולה ובוחר במלאכה ימצא את פרנסתו בשפע.
- ו. המחירים בארץ זולים לעומת מחירי חו"ל;
- ז. הרפואה המודרנית בארץ-ישראל מאריכה את חייהם של תינוקות לעומת התמותה הגדולה בחו"ל.

בפירושו לתהלים קב, טו "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", הוא מספר: 'מי שיבוא לזיאהרה [עליה לרגל] לירושלים מוליך עמו מאבני ירושלים וקונים ממנו [באפגניסטן] בדמים ברבוי בקשות.

אסירי ציון

אסירי ציון שילמו מחיר כבד בעבור תשוקתם לארץ-ישראל ופעולתם למען הצלת יהודים והעלאתם לארץ. בימי מלחמת העולם השנייה נכלאו שלושה צעירים יהודי למשך ארבע-עשרה שנים בכלא אכזרי שבו מת אחד מהם. קבוצה של צעירים יהודים ומוסלמים נשלחו ללמוד בברית המועצות לאחר שהמלך אמאן אללה ח'אן האמין לכוונות הטובות של ברית המועצות לקדם את המדינות השכנות. החינוך בעיקרו היה מארכסיסטי ובא להכשיר את הצעירים כסוכנים לעתיד. שמואל שבתאי דדאש הבולט שבין צעירים אלה הגיע מאפגניסטן והתחנך בערים סמרקנד וטשקנט שבאוזבקיסטן ואחר-כך בדושנבה (סטלינאבאד) שבתג'יקיסטן. בתום לימודיו הוא נשלח להרי פאמיר שם עסק בפעילות חינוכית כביכול. לאחר שנפצע בפעילותו למען ברית המועצות הוא הגיע למוסקבה ונתקבל לראבוצ'י פקולטט (הפקולטה לעבודה). בהיותו 'עובד מטעם' בשגרירות האפגאנית הוא הפיק דרכונים מזויפים ליהודים ואיפשר ליהודים מברית המועצות, מפולין, מבולגריה ומרומניה ועוד לקבל דרכונים אפגנים ולגנוב את הגבול לאפגניסטן בדרכם לארץ-ישראל. בהגיעו לביקור באפגניסטן כדי להתחתן עם ארוסתו הוא נעצר עם חבריו והואשם בסיוע למעצמה זרה. סוכנים גרמנים שפעלו באותו זמן באפגניסטן פעלו בעניין מאחורי הקלעים. 14 שנה היו בכלא. הנסיונות של ראשי הקהילה בירושלים ובתל-אביב להשיג בעבורם סרטיפיקט, שיאפשר את שחרורם והעלאתם לארץ, אך המאמצים היו לריק והם נתקלו בחומה של קשיחות מצידם של פקידי מחלקת העלייה של הסוכנות. מי שפעל בתום לב למענם היה יצחק בן-צבי, נשיא הוועד הלאומי, שפנה למזכיר הראשי של ממשלת המנדט וביקשו להרשות כניסתם לארץ של אותם אסירים, בתקווה שאז יאותו האפגאנים ויגרשו אותם מאפגניסטן. רק עם פתיחת שערי ארץ-ישראל בתום מלחמת העצמאות הגיע שבתאי וזכה להכרה כאסיר ציון. בעזבונו הותיר שירי ציון מלאים אהבה וערגה

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

לארץ-ישראל בפרסית-יהודית באותיות עבריות מזרחיות. הוא גם הותיר אחריו מילון פרסי-יהודי - אנגלי, המשמר בצורה שיטתית את לשונם של יהודי אפגניסטן¹⁹.

השירה והפיוט כביטוי לערגה לציון

אהבתם של יהודי אפגניסטן לשירה לא ידעה גבול, בעיקר פיוט ליתורגי. הילד הרך למד במדרש את מלאכת ההעתקה בפנקסים, המוכרים בשם 'דסתאכ', דהיינו: 'מעשה-יד'. הוא הכיר וידע בעל-פה פיוטים עבריים שאותם שיננו במדרש, בבית-הכנסת, באירועים ציבוריים ומשפחתיים ובבית. החתן היה מלווה בשבוע החופה בשושבינים ששרו למענו ולמען הקהל מאותם שירים מרגשים. הדסתאכים עברו לעיתים מאב לבנו. לבד מן המקור והתרגום של הפיוט העברי, רבים יצרו פיוטים משלהם. או יצרו תרגומים חופשיים שהדגישו ביתר שאת את האהבה לציון. במכון 'רננות' יצאה קלטת הכוללת אוסף יפה של אותם שירים. אחד הפיוטים האהובים על יהודי אפגניסטן הוא 'הפיוט אל רם חסין יה', אכרוסטיכון שלמ"ה חזק. הירבו לשיר את הפיוט העברי, שזה לשונו:

אל רם חסין יה, שוכן עליה, מהר גואל, לעם שבטי יה - - -
 לעיר תפארתך, קבץ עדתך, לבני יעקב שלח אליה" - - - .
 בפיוט 'שובב לציון' שרו יהודי אפגניסטן הם מיחלים לתשבי שיבשר את בוא
 המשיח וחידוש עבודת המקדש וכמובן לעליית הגולים לארץ-ישראל.
 ושופר גדול תשמענה אוזניים.
 פזורים תקבץ לירושלים
 ומלך ביופיו יראו עיניים
 וכהן מכהן על דוכני
 שובב לציון את המוני. אמן ה'.

הגולה, העבדות, רדיפות היהודים ובקשת הנקמה והשיבה לציון מובאים בשיר 'מתי יבושר עם' ("רם אתה על רמים, קבץ נפוצותינו לציון. וגם תהיה כטל לישראל"). פיוט רדף פיוט, תפילה נשקה לתפילה ותמיד ביקשו לנטוש את הגולה ולעלות לארץ אבות ולחדש ימים כקדם²⁰.

שיר יוצא דופן הוא שירה של המשוררת זילפה בכשי, שלמרות שלא ידעה קרוא וכתוב היא מחברת שיר בעגה הפרסית-יהודית של יהודי אפגניסטן "כאשכי באל דאשתם מיפרידם". היא גם חיברה מנגינה לשיר שלה. השיר נכתב בעקבות עלייה לזיאהרה שלה ושל בעלה מולא נתנאל

¹⁹ ראה על כך בהרחבה אצל יהושע-מנחם ישראל, עמ' 246-250.

²⁰ ראה 'לאל אדיר נרננה' (מפיוטי יהודי אפגניסטן), עורך עזרא ברנע. ליווי מוסיקלי: דוד ניסני.

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

בכשי. הם חזרו לאפגניסטן והביאו את בשורת ארץ-ישראל הנבנית. שיעי קנאי הלים בראשו של בעלה מולא נתנאל בגרזן והרגו.

נביא בתים אחדים בתרגום חופשי לעברית, שבו היא מביאה את רשמיה מארץ-ישראל הנבנית בצד האתרים הקדושים שבה. ארץ-ישראל ואתריה הקדושים בידי הערבים. הכל מוריק בארץ ישראל הנבנית והיא זועקת להקמת ביד דויד ולהוצאת העם מן הגולה:

מי יתנני כנף ואעופה

לארץ-ישראל שנית אשובה.

לראות כותל מערבי אלכה

ולעיני עפרה אשימה - -

הכל מוריק באדמת ישראל

בואך חברון שוכבת אמנו רחל

בזכות רחל האהובה

אל, קרב-נא קץ הגאולה - - ²¹

צאצאיו של ר' ראובן בן משה בצלאל זצ"ל (1896-1975) כינסו את שיריו ואת תרגומיו החופשיים של אביהם בספר "לבני ראובן". כמו רבים מיהודי אפגניסטן היה מולא ראובן בצלאל סוחר שעסק גם בתורה ולימים נודע כמקובל שלמד אצל חכם יצחק אלפייה זצ"ל. הוא הרבה לקיים לימודי זוהר לפי המנגינות המקובלות אצל יהודי אפגניסטן ובו בזמן תירגם מארמית לפרסית-יהודית. שירתו מלאה תחינה לנקמת דמו השפוך של עם ישראל ותחינה לעלייה לארץ אבות והוא אינו שוכח לציין בשירו 'אשיר את שירתי' - 'ברך את ארצנו/ תדריך את ממשלתנו/ בחוקי תורתנו/ למצוותיך יום-יום'.

²¹ ראה קורט-א"י (תשכ"ח).

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:5508:03:00 לפנה"צ 12/06/2024

נסיונות להתארגנות ציונית

3. שלוש עליות מאפגניסטן (1882-1952)

א. העלייה לרגל

ב. העלייה הראשונה (1882-1914)

ג. העלייה השנייה (1933-1939)

העלייה הבלתי ליגאלית

המאבק למען האחים בגולה

פרשת הפליטים בהודו

מצבם הפוליטי

מצבם הרפואי

פעולות הצלה

הקונגרס הציוני מתגייס לעזרתם

יחס הסוכנות לפליטים

הגירוש

ד. העלייה השלישית (1952 ואילך)

נישול היהודים מפרנסותיהם

פתיחת השערים לארץ - יוני 1950

הסתייגות הרבנים מן העלייה

איגרות לממשלת ישראל

תפקידו השלילי של מנהל מחלקת העלייה יצחק רפאל

יהודי משהד - מקבלים לגיטימציה מהראשל"צ בצמ"ח עוזיאל

מחנה עולים בטהרן

יהודי אפגניסטן בארץ-ישראל

א. מולא בנימין גול-שאולוף - מבוני שכונת הבוכרים

ב. האחים גול-שאולוף מפתחים את ענף הדפוס

ג. אירגון הקהילה בירושלים

נוצר בתאריך 20/08/2007 10:55:03 לפנה"צ 12/06/2024

ד. מירושלים לתל-אביב

ה. ההתארגנות העדה למען אחיהם בגולה

ו. אגדת יעקב רז -

לוחמים במחתרות

לוחמים בבריגדה

נוטרים

צה"ל

הקליטה בארץ-ישראל

(א) פרנסות

משפחת יונה - בונים ומלונאים

דדש משה - ענף הקולנע ופעיל באגודת ביתר ירושלים

תעשיינים

יהלומנים

רבנים

ביטוח

מנהל מאגנס

מנהל מרכז שזר

מנהל משגב לדך

שר, חברי מועצה

יוצרים וחוקרים

(ב) שמירה על זהות ומסורת - בתי-כנסת - כנס שיחזור של מנהגי התונה